

Pensionärerna, gårdarna och den nära miljön

Ulla Berglund, Uppsala

Ulla Jergeby, sociologiska institutionen, Uppsala universitet

Utifrån egna undersökningar och studier diskuterar författarna äldres användning av och syn på utemiljön i bostadens grannskap. Även de konflikter med andra brukargrupper som de äldres behov aktualiserar blir belysta i artikeln.

Bostadskvarteret brukar ur planerarperspektiv ses som miljön för de som har de minsta resurserna fysiskt sett – barnen och de gamla. Dessa grupper har, som vi erfarit, i första hand intresse av en trygg och grönskande närmiljö med plats för människor, medan andra krafter står för effektivitetskrav som hög biltillgänglighet och anpassning för fastighetsförvaltarens skötsel. De hårda kraven har just nu stor genomslagskraft i stadsplanering och vid projektering av nya kvarter. Detta trots att allt fler gamla och svaga förväntas bo i vanliga lägenheter och att det, i varje fall i våra större städer, byggs många bostadskvarter i flervåningshus med kvartersdaghem och lägenheter för barnfamiljer.

Går det egentligen att, i den täta stadsmässiga bebyggelse som är tidens ideal, åstadkomma trygga, grönskande gårdar som samtidigt är rationella att sköta och där servicefordon och boende som veckohandlat fritt kan köra fram till entrén? Genomgående entréer och underjordiska garage kan lösa delar av problemet men kan, å andra sidan, ge upphov till nya bekymmer.

Våra erfarenheter av brukarnas utnyttjande och upplevelser av utemiljön är hämtade från två studier – en om barn och deras vuxna och en om pensionärer – i Aspudden och Gröndal i sydvästra Stockholm.

Här har vi studerat vardagslivet utomhus genom återkommande observationer på gårdar, i parker och utmed gångstråk. Ett antal strukturerade samtalsintervjuer har också genomförts och dessutom en enkät till pensionärer (385 slumpmässigt utvalda) i de båda stadsdelarna. Med dessa olika metoder har vi fått resultat som kompletterar och styrker varandra.

Aspudden och Gröndal har byggts ut och förtätats i olika omgångar från 1910-talet, då de första stenhusen byggdes. Den största utbyggnadsvågen kom under 1940- och 1950-talen. Vid mitten av 1970-talet började stadsförnyelsearbetet med en upprustning av Aspuddens centrum. Sedan dess har förtättningsprojekten avlöst varandra i båda stadsdelarna.

Aspudden och Gröndal är idag attraktiva stadsdelar för bosättning, nära Stockholms city. Närheten är en av de två framträdande fördelar som invånarna trycker på när de beskriver sin stadsdel. Den andra är naturen och de många stora träden. Biltrafiken är å andra sidan det som klagas mest på. Buller, avgaser och oro för olycksrisker stör och irriterar många invånare. Stadsdelarnas centrum med butiker utmed bilgata upplevs av många äldre som otrivsamma med orolig och störande fordonstrafik och brist på plats för människor.

I våra projekt har vi försökt spegla en del av livet i dessa två stadsdelar – förnyade och förtätade på gott och ont. I denna artikel vill vi fokusera det inte alltför lättöverskådliga förhållandet mellan pensionärerna och deras bostadsgårdar. Analysen, som bygger på egna empiriska resultat, är en del av en förklaringsmodell till hur och varför gårdar används och inte används av olika boendegrupper.

Den nära miljön

Vi definierar "den nära miljön" som den del av utemiljön som i stort sett är överblickbar från bostaden. Här kan ingå till exempel bostadsgård och bostadsgata, men också park och natur inom "kvarteret". Balkongen eller den egna täppan innefattas också.

Begreppet närmiljö, eller den nära miljön som vi här benämner den, har sitt ursprung i diskussionen om effekterna av miljonprogrammets bostadsområden. Trist fysisk miljö och sociala problem gjorde att många tankar och idéer om det goda livet i bostadsområdet återuppväcktes under 1970-talet. Uppmärksamheten på människans utemiljö intill bostaden ökade och kom att präglas av en vision av människor utomhus i social gemenskap.

De sociala resultaten av upprustningsprogram och förnyelse som genomförts i närmiljödiskussionens anda har kanske inte blivit vad som avsetts. Idag har resonemang om närmiljön nyanserats något, och en insikt om andra inflytelser i människors liv och samvaro framhävs parallellt. Detta kan uttryckas i termer av livsform som bestäms av människornas ekonomiska och sociala förhållanden och därmed följande livsstil. Det senare handlar om hur människan konkret handskas med sin situation beroende av kultur, traditioner och personliga egenskaper.

Vi har utgått från att den nära miljön är viktig för pensionärer, som vistas i hemmiljön en stor del av vardagen. Utomhusvistelser befrämjar hälsan, i fysiskt såväl som psykologiskt avseende; det är kända fakta idag. Gården är en del av det tillgängliga rummet utomhus. Plats intill huset finns i de allra flesta fall, men de boende betraktar det inte alltid som en gård. I vår enkät uppgav 23 procent av pensionärerna att de inte hade någon gård. Men även om det finns en avgränsad gård, är det inte säkert att den utnyttjas. Ungefär 25 procent av dem som hade gård använde den själva och drygt 50 procent uppgav att andra boende använde gården ofta eller ibland. (Vi vet bland annat från vår tidigare studie om barns vanor att praktiskt taget samtliga barn i varierande utsträckning utnyttjar sin gård.) Av de pensionärer som använde gården, deltog de flesta (53%) i skötseln, medan övriga i första hand vistades där för samvaro och andra aktiviteter.

Om vi förutsätter att pensionärer är hemma "på heltid" och har en gård att vistas på, kan det tyckas vara naturligt att de utnyttjar den. Enkät svar, intervjuer och observationer har dock visat att vistelse på gården är en lågprioriterad uteaktivitet för de flesta. I boendesociala sammanhang framställs behovet av en social arena som starkt och idealet kanske är att människor ska kunna knyta an till sin närmiljö, för kontakter och för att förstärka sin boendeidentitet. För att beskriva förhållandet pensionär-nära miljö är det emellertid nödvändigt att dels se på gestaltningen av gårdarna och dels ta hänsyn till pensionärernas levnadsförhållanden.

Pensionärerna som befolkningsgrupp lever under olika materiella och sociala förhållanden; de representerar olika livsstilar precis som befolkningen i övrigt, och kan inte betraktas som en homogen grupp. De flesta är friska och pigga och har ett etablerat kontaktnät och umgänge från tidigare; familj, före detta arbetskamrater, vänner osv. De kan välja: Att vistas i den nära miljön eller att söka sig till den offentliga miljön, promenadstråk eller större parker, i eller utanför den egna stadsdelen. För de 30 procent som har egen bil blir aktionsradien

ännu större och en väl utbyggd kollektivtrafik med billig månadsbiljett för pensionärerna ökar också valmöjligheterna. Bland pensionärerna i våra undersökningsområden hade 35 procent tillgång till fritidshus och tillbringade en stor del av sommarhalvåret där.

Sett ur detta perspektiv är det knappast förvånande att de flesta pensionärer oftare och hellre väljer andra platser än sin bostadsgård för sin utevistelse. I intervju och enkät har det också framkommit att bostadsgården ofta saknar de förutsättningar pensionärerna vill ha för att vistas ute i sin nära miljö.

Gårdarna som inte används

- Om utsatthet. I den nära miljön förväntar man sig trygghet och säkerhet. Sitter man på en öppen gård kan man känna sig utsatt, "man ses" från fönstren i husen intill utan att själv kunna se andra. Då föredrar man den egna uteplatsen eller balkongen som inger mera säkerhet. Där är man privat och skyddad och har samtidigt möjlighet att välja mellan kontakt eller avskildhet i förhållande till andra människor.

- Om utformningen. Gårdarna är planerade för andra aktiviteter, framför allt barnens. De äldre känner sig inte hemma där. De söker kvaliteter på gården som inte finns, till exempel skyddade sittplatser och "något vackert att titta på". Även om det finns plats kan de äldre känna sig bortmötade av alltför livlig aktivitet och hög ljudnivå.

"Det är mest barnfamiljer. Man känner sig trängd och mammorna pratar bara med varandra. Det är ju mest bara ungdomar som bor här ... Vi har ju balkongen."
(Pensionär i Aspudden)

"Vi utnyttjar inte gården något. Det är inte så byggt tycker jag, att man kan slå sig ner. Då är det mycket finare att gå ner till sjökanten och sätta sig. Där ser man längre och känner inte att man är iakttagen hela tiden. Det är nära men ändå en bit ifrån."
(Pensionär i Gröndal).

- Om skötseln. Det är viktigt för de äldre att omgivningen är ren och välskött. Undermålig städning, utebliven ogrärensning och gräsklippning uppfattas negativt.

- Om vanan. Det finns ingen tradition att träffas på gården, umgänget har minskat med åren eller har kanske inte alls försiggått utomhus.

"Jag vet inte, det har aldrig varit så att folk har gått ut och satt sig på gården. Det står en bänk där, men den används aldrig. De gör kanske som jag, går hellre någon annanstans... Det blir balkongen istället om man inte vill gå någonstans." (Pensionär i Aspudden).

Balkongen och det indirekta bruket av den nära miljön

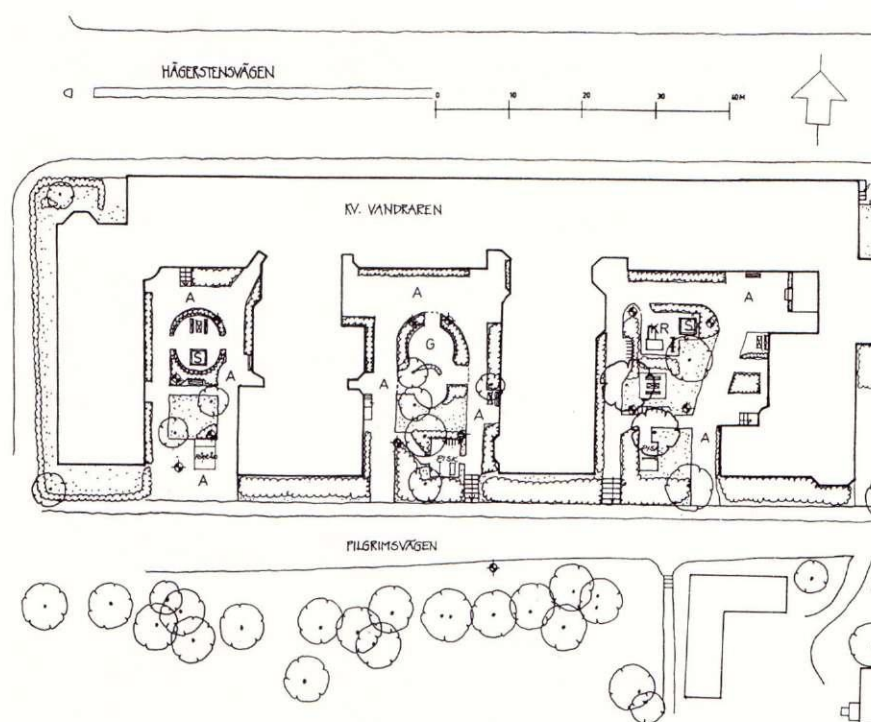
Som tidigare nämnts var balkongen en väsentlig del i utemiljön för många pensionärer i vår undersökning. Av de som hade balkong vistades mer än 80 procent ofta eller ibland där. De som inte använde balkongen var de som var borta under sommarhalvåret eller hade en alltför liten eller bullerutsatt balkong.

"Vi har sol 8 timmar om dygnet och sitter ofta och mycket där. Vi längtar efter majsolen. Börjar med te på balkongen på morgonen, kaffe på dagen och sitter en eller ett par timmar varje gång. Det bästa på hela sommaren är att sitta på balkongen. Vi har mycket blommor, det är som en trädgård." (Pensionärspår i Aspudden).

Från balkongen kan man med olika sinnen uppleva miljön utanför. Man kan iaktta grönska, fågelliv, människor i aktivitet etc. Balkongen är på så sätt en bas för det "indirekta bruket" av den nära miljön, det vill säga när man upplever miljön utan att direkt vistas i den. Att från till exempel bostaden kunna överblicka en intressant och positiv omgivning har i olika undersökningar visat sig vara viktigt för många människor – så också för pensionärerna i Aspudden och Gröndal. Att "leva genom fönstret" var ett sätt för några att följa händelser och människor omkring – särskilt vintertid då det var svårare att komma ut (Berglund & Jergeby 1987).

Gårdarna som används

Även om vi kunnat konstatera att pensionärerna inte prioriterar att vistas på gården utan ofta föredrar mer offentliga platser, så förekommer det pensionärer på gårdarna, enstaka och i grupp. I Aspudden och Gröndal finns två exempel på gårdar som regelbundet och ofta används av de äldre. Det är gården till ett servicehus samt en gård (av tre) i kvarteret Vandraren, ett äldre bostadskvarter i Aspudden, där det visserligen bor andra familjer, men där pensionärerna har tagit ansvar för i huvudsak den gården.

Kv Vandraren, Aspudden. "Pensionärernas gård" är den i mitten.

De faktorer som vi kunnat urskilja som viktiga för användningen av dessa gårdar är:

- Likhet och gemenskap. Det är praktiskt taget bara pensionärer som utnyttjar gårdarna dagtid, de identifierar sig med varandra och platsen, har ungefär samma behov och krav på utformningen.
- Tradition och vana. Gårdarna har blivit samlingspunkt. Någon går ut, andra ser det och går också ut. På servicehusets gård sysslar man med hobbyverksamhet och gemensam kaffestund.
- Ingen konkurrens från andra boendegrupper. Servicehuset har enbart pensionärer och på den andra gården råder pensionärerna och övriga boende får anpassa sig eller söka sig till någon av de andra gårdarna i kvarteret.
- Attraktiva och skyddade sittplatser i välkött miljö (delvis skött av de boende) och med intressanta blickfång: liv och rörelse, stora träd och blommor. I båda fallen finns lösa sittmöbler som kan flyttas efter sol och skugga eller andra personliga önskemål.
- Den lilla skalan. I bostadskvarteret i Aspudden är utemiljön fördelad på tre små gårdar med ca 30 lägenheter vid varje. Antalet personer

som utnyttjar samma gård blir inte större än att man kan hålla reda på och i viss mån lära känna varandra. På så sätt kan en informell prägel uppstå i såväl relationer som miljö. Vid servicehuset finns inte en så tydlig rumslig uppdelning, men en plats invid huset har fått en personlig karaktär genom de privata odlingar som finns.

– Inga balkonger. Lägenheterna i bostadshuset saknar balkonger och i servicehuset finns balkonger bara till trapphusen.

Här finns alltså sådana fysiska faktorer som vi sett är positiva för pensionärernas vilja att vistas ute. Här finns också nödvändiga psykologiska och sociala förutsättningar, vilka i större utsträckning än de fysiska saknas på många andra gårdar. Vi har också i vår studie haft välskötta, grönskande gårdar med skyddade sittplatser, där de många kringboende pensionärerna sällan sågs ute.

Rörelsehindrade och ensamma pensionärer behöver sina gårdar

Sociala kontakter och gemensamhetskänslor är inget som någon utanför kan skapa, det kan endast de boende själva göra. För somliga är behovet större än för andra, och de som vid våra intervjuer mest uttryckt behov av att ha en fungerande närmiljö är, inte oväntat, de ensamboende kvinnorna och de rörelsehindrade. Det är en ganska stor grupp totalt sett. Närmare 60 procent av kvinnorna i stadsdelarna är ensamboende och 80 procent saknar egen bil. För männen är motsvarande siffror 25 respektive 50 procent. Mer än en tredjedel av alla pensionärer uppgav att problem med hälsan helt eller delvis hindrade dem att vistas ute. I våra intervjuer var det också de ensamboende och delvis handikappade som intensivast upplevde den nära miljön via utsikt, balkongvistelse och korta promenader.

Skyddade sittplatser i nära anslutning till entrén kan ge möjligheter till en önskad kontakt med grannarna, såsom vi beskrivit ovan. Men önskemål finns också om en mer offentlig, men närbelägen plats, där man kommer lite ifrån gården och utanför den sfär man själv har tillgång till via utsikten. En mötesplats inom kvarteret är något som efterfrågas och idealet är en liten, välkött prydnadspark. En sådan plats, belägen invid någon skärningspunkt där man kan iaktta livet omkring - stadsdelens liv i all anspråkslöshet - skulle förstås kunna vara till direkt och indirekt nytta för många fler än våra svagaste pensionärer.

Behovet av platser, mer offentliga än den egna gården, men ändå nära och trygga, är en fråga som fått liten uppmärksamhet i dagens

planering och i den debatt som förts under 1980-talet. Den tätbyggda staden som ideal har ställts mot värdet av att bevara natur inom staden. Naturen är, som vi erfarit, högt uppskattad av människor i gemen men rymmer i liten utsträckning platser för social kontakt. Att tillgodose behovet av mötesplatser med skönhetsvärden och möjlighet till vila såväl som aktivitet måste vara en angelägenhet för stadens planerare. Om man utgår från var människor har anledning att röra sig torde det inte vara omöjligt att fundera ut var möten naturligt sker och då också ge dem en lämplig inramning, grönskande eller mer stadsmässig, enkel eller lite påkostad. Stadsbyggare, gatuplanerare, parkplanerare, politiker och fastighetsägare har alla ansvar för att ge staden en god utemiljö. Här behövs kunskap, engagemang och en gemensam syn på den nära och den offentliga miljöns värde för människor.

Tidigare publikationer

Berglund U, Jergeby U & Kreutzfeld U, *Ute till vardags*. En studie av hur hemarbete och barn utnyttjar friytorna i Aspudden och Gröndal i Stockholm. Byggnadsforskningsrådet R101:1985.

Berglund U & Jergeby U, "Träd är vackrare än hus" i *Utblick landskap*, nr 4, 1987.

Berglund U & Jergeby U, *Promenera till nytta och nöje*. En studie av pensionärens utnyttjande och upplevelser av utemiljön i Aspudden och Gröndal i Stockholm. Sociologiska institutionen, Uppsala universitet, vol 1988:1.

Berglund U & Jergeby U, *Uteliv*. Med barn och pensionärer, på gård och gata, i park och natur. Byggnadsforskningsrådet T10:1989.

Foto sidan 6: J Tomasson